

En progressiv geografilærer i Roskilde omkring 1830

Johannes Hage og geografiundervisningen i første del af 19. århundrede

Af Gorm Bruun Hansen

På Borgerdydsskolen i København skulle de, som sad over ("eftersidning") lære stykker af registret til Riises geografibog udenad, "for at de ikke skulle have nogen Nytte af at sidde over."¹ Vi er i den lærde skole, forløberen for gymnasiet, omkring 1830.

Sådan kunne Riises meget brugte geografibog altså også bruges. En provokerende eftertid kunne mene, at en udenadslæren af selve teksten kunne have samme funktion! Thi Riises bøger består stort set kun af en usandsynlig stor mængde navne på lande, byer, andre geografiske stednavne, bygninger m.m., Udgaven fra 1830 har i alt 580 tættrykte sider, selvfølgelig uden billeder, kort, ophold, sideskift el.lign.²

Denne Jakob Riise havde selv været lærer på Borgerdydsskolen 1811-1821. Hans bøger kom i mange udgaver på Gyldendal og må have været meget udbredte.

Omtalte 3. udgave indeholdt én side om "den matematiske Geographie", d.v.s. om jorden som himmellegeme, godt tre sider om "den physiske Geographie" om jordens bestanddele og disses beskaffenhed, samt hele 512 sider om "den politiske Geographie" om de enkelte lande.

Som eksempel kan vi tage Kongeriget Nederlandene (som indtil 1830 også omfattede Belgien og Luxemburg) med 15 paragraffer og 4 1/2 side med luttet navne og tal om beliggenhed, landskab, floder, kanaler, søer, havbugter, råstoffer, indbyggere, produktion, religion og styreform. Hertil kommer så 10 tætte sider, som gennemgår de 18 provinser med navne på disses byer og øer. Det omtalte register fylder 50 tætskrevne sider i tre spalter.

Der eksisterede flere andre geografibøger for den lærde skole, bl.a. skrevet af H.A. Kofod og J.C. Milling, som begge fik deres titler ud i flere udgaver eller oplag. I opbygning og indhold svarer disse lærebøger helt til Riises.

I samme periode udkom endnu flere titler til geografiundervisningen for begyndere, for landsbyskoler, for de danske skoler

J. Riise: Lærebog i Geographien for den studerende Ungdom, 3. udg., 1830, Registret s. 533.

	Side		Side		Side
Alaunifke Bjerge	81.	Almada	220.	Amiens	257.
Alava	242.	Almaden	232.	Amirantes	451.
Albanien	359.	Almanza	238.	Ammerfø	125.
Albano	307.	Almeida	221.	Amorgo	343.
Albany	446, 469.	Almeria	237.	Amrum	50.
Albarraccin	259.	Alnwid	196.	Amstel, Flod	168.
St. Albans	190.	Alp, rauhe	129.	Amsterdam	168.
Albreda	457.	Alperne	120, 153, 244, 277, 289.	Amsterdam De	453.
Albuferas	240.	Alperne, Nedre, Dep	267.	Amu	527.
Albuen	43.	Alperne, Øvre Dep.	265.	Amu Darja	551.
Albuefjord	34.	Alpnach	285.	Amur	81, 350.
Alby	269.	Alpujarras	238.	Anacapri	515.
Alcala de Henares	231.	Als	49.	Anachoreterne	523.
Alcantara	235.	Als Sund	32.	Anadoli	355.
Alcazar	425.	Al-Scham	357.	Anadyr, Flod	81.
Alcobaca	220.	Alster	149.	Anadyrskø Bugt	83, 349.
Al-Dahna	363.	Altaibjergene	81, 348.	Anagni	307.
Alberney	198.	Alt-Breisach	139.	Anah	367.
Al-Dschefira	359.	Alrena	117.	Anam	389.
Alençon	258.	Altenburg	128, 144.	Anamiter	357.
Alentejo	222.	Altenstein	144.	Anamofa	527.
Alleppe	358.	Altrona	52.	Anatolifø	341.
Alésandria della		Altorf	285.	Ancona	308.
Paglia	296.	Altranstadt	114.	Andatucien	235.
Alentifke Det	102.	Alt-Strelitz	142.	Andamanfke Der	405.
Alexandria	472.	Aluta	331.	Andawourante	452.
Alexandrien	418.	Amager	40.	Andernach	119.
Algarve	222.	Amalfi	313.	Andesbjerg	474.
Algeciras	236.	Amarante	221.	Andorra Dalen	239.
Algheri	297.	Amassa	357.	Andreanovfke Der	102.
Algier	420.	Amazonfloden	18, 492.	Andreasarchipelaget	521.
Alabama	237.	Ambaza	447.	Andreasberg	135.
Alheden	46.	Ambelakia	340.	St. Andrews	204.
Alhucemas	425.	Amberg	127.	Santander	343.
Allicante	240.	Ambert	264.	Andrusfow	50.
Alfubarota	220.	Ambleteuse	257.	Andujar	237.
Alfmaar	169.	Amboina	409.	Anegada	487.
Alfahabad	381.	Amboife	261.	Angerman-Elv	68.
Allegbanifke Bjerge	455, 464.	Ambrose			
Allegbany	470.	Ameland	172.		
Alle-Helgenes-Bugt	503.	Amelia	473.	Angermanland	79.
Alfer, Flod	133.	America	454.	AngermanlandsLpm.	79.
Alfier Dep	264.	Amerfvoort	170.	Angers	261.
Alfier, Flod	245.	Amhara	431.		
Alfinge	41.				

eller Borger- og almue-skolen. Systematikken, indholdet og pædagogikken svarer til bøgerne for de lærde skoler, blot meget mere kortfattede.³ Adskillige af disse udkom også i mange oplag, f.eks. L. Stoud Platous "Jordbeskrivelse", hvis 17. oplag blev udgivet i 1842.

Geografi i latinskolen fra 1739

Geografi kom første gang ind i latinskolen i forbindelse med forordningen af 1739 sammen med andre såkaldte realfag. Denne stilling blev fastholdt ved næste store latinskolereform – den guldbergske i 1775. Det er oplysningstiden med vågnende interesse for realfagene og ikke længere kun de teologiske og klassisk-sproglige fag, ligesom den politiske og geografisk horisont

12. Antwerpen.
 13. Limburg.
 14. Lüttich.
 15. Namur.
 16. Sydrabant.
 17. Hemegau.
 18. Euxemburg.
- S enhver Provinds er der en Gouverneur, i Provindsen Holland 2.

1. Prov. Holland.

Provindsen deles i Nord- og Sydholland.

a) Nordholland.

Amsterdam (Amstelodamum), 52° 22' 51" N. B., Nonarkiets Hovedstad og en af Europas største Stæder, ligger i en saumpig Egn paa begge Sider af den lille Flod Amstel, som falder i Het N.

Staden er 1½ Mil i Omkreds og hviler paa en ubjere Mængde Mastreæer, som ere nedbrøne 20 til 30 Alen i den morafsigge Jordbund. Den er ved mange Canaler deelt i 90 Smaaeer, som forbindes ved 290 Broer. Til Stadens Mærkværdigheder hører Raadhuset, en af de pragtfuldste Bygninger i Kongeriget. Det er bygget paa et Fundament af henved 15000 Mastreæer. Stadens Handel er overordentlig vigtig, og her findes en berømt Bank. 200000 Indvaanere, af hvilke 22000 ere Jøder. (Spinozas Fødested).

Maarden (Maarben) og Muiden (Muisben), Smaafæstninger, som dække Amsterdam.

Haarlem (Harlemum), B. for Amst., Hovedst. i Prov. ved Haarlemmerhavet, har den største Kirke i Holland og paa et af Torvene et Monument for Lorenz Koster, hvem Hollanderne tillægge Opfindelsen af Bogtrykkerkunsten. Staden har de bedste Bleg-

gerier i Nederlandene og driver vigtig Handel med Blomsterfrø og Svibler. 22000 Indvaanere.

Zaardam (Peder den Store, 1697).

Hoorn, hvorfra faaes den bedste hollandske Ost.

Her er Smanden Schouten født, som 1616 opdagede Americas Sydøstlige Cap Hoorn.

Enkhuyzen (Enthouzen), Alkmaar (Alkmaar), Edam, Medemblik.

Zelder, den nordligste By i Nordholland, ved Marsdiep. Her landede Engellænderne 1797. Indvaanerne ere for største Deel Jøder.

Her ved Nordholland:

1. Texel, beliggende i Nordøen, adskilt fra Nordholland ved Texelstrømmen (Marsdiep), er ved en Demning forbunden med den mindre De Eierland. Vigtig Faaseraavl og Østersfangst. Paa Sydøstsiden af Texel er den moskoviske Rhed, hvor Ostindiefærerne samles, for at oppbie Østens eller Nordøstvinben.
2. Vlieland (Vlieland), i Nordøen. 3. Wieringen, beliggende i Zuidersøen.

b) Sydholland.

Haag eller Gravenhaag (Gravenhage) (Haga Comitatus), S. B. f. Amst., Hovedst. i Prov., ikke langt fra Nordøen, er Kongens første Residents. Den har et kongeligt Slot, et vigtigt Kanonstøberi og 50000 Indv. (Trippelalliance 1668. Brodrene de Witt.)

Saus im Busch eller Oranienfaal, kongeligt Lysslot.

Leiden (Lugdunum Batavorum), N. O. for Haag ved Rhinen, har et berømt Universitet (stiftet 1575) med et godt Bibliotek. Staden er Hovedsædet for den hollandske Udbandel. 30000 Indv. (Beleiring 1573). Kembrands Fødested.

Ryswick (Ridswijk), Landsby, 1 Mil fra Haag. Fædreslutning 1697.

udvidedes under den oplyste enevælde og den florisante handelsperiode. Historie og geografi blev regnet for ét fag, hvilket i praksis ses langt op i det 19. århundrede.

Den næste store reform kom i 1809, hvor de lærde skoler blev skilt fra kirken og blev en humanistisk embedsmandsskole. Den var et resultat af et længere forarbejde og flere års diskussion, hvor det nyhumanistiske dannelsesideal sejrede over filantropismen, som ville prioritere realfagene højere. Geografifaget bibeholdt sin status, men således at det i højere grad blev overdraget rektorerne at bestemme fagets placering og størrelse.⁴ Desuden indførtes faglærersystemet, således at én lærer f.eks. læste alle historie og geografitimer. I Roskilde blev lærerrækken i disse fag som følger: Hans Henrik Behrman 1805-1815, Hans Peter Thrige 1815-1827, Johannes Dam Hage 1827-35, Steen Friis 1835-.⁵

På trods af officielle bestemmelser, timetal og skolebøger er der ikke meget, som tyder på, at undervisningen gik ud over det rent oversigtsmæssige.⁶ Det ser ud til, at geografifaget havde ca. to timer ugentligt i de fleste klassetrin, måske bortset fra det sidste.⁷

Geografi havde tilsvarende vanskeligt ved at definere sig som videnskab og finde fodfæste på universitetet. I 1700-tallet blev

J. Riise: Lærebog i Geographien for den studerende Ungdom, 3. udg., 1830, s. 168-169.

det anset for og læst som en del af historie, således af Ludvig Holberg. Geologien blev derimod tidligt selvstændiggjort og præcist defineret. De to professorer Abraham Kall (1781-1806) og Laurits Engelstoft (1806-1851) lod geografi blive en statistisk skildring af landene, især vedr. erhvervslivet. Den landsforviste Malthe Conrad Bruun forfattede 1810-1829 et stort 8-bindsværk på fransk om geografi, systematisk opbygget og med naturlig inddragelse af naturforholdene. Samtidigt skrev Aleksander von Humboldt og Karl Ritter deres store grundlæggende værker.

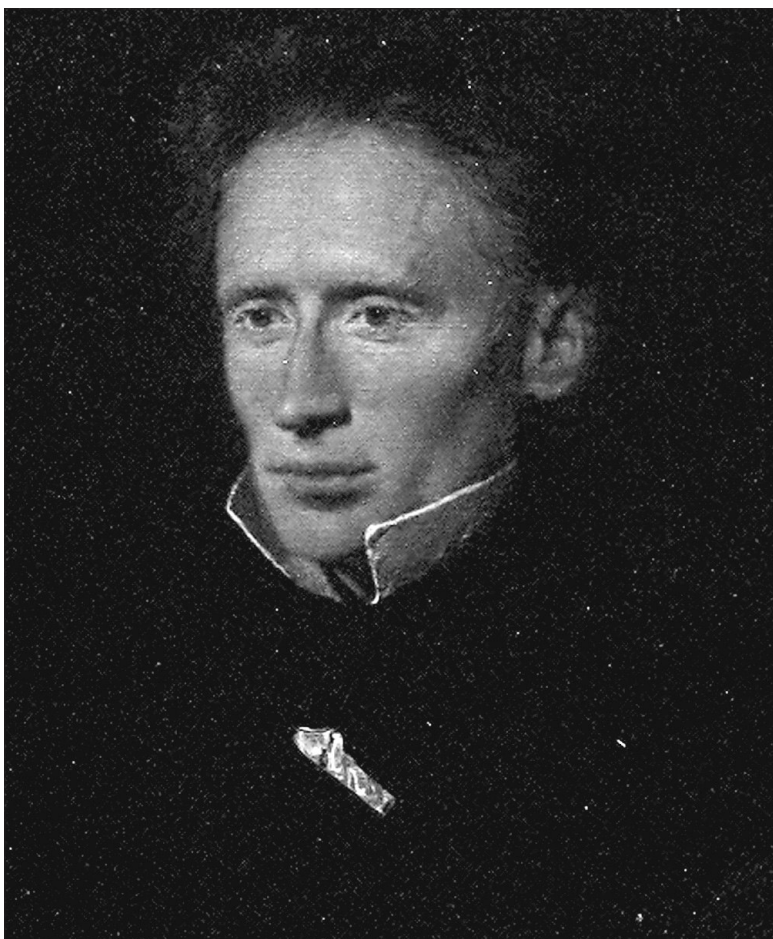
I Danmark var det J.F. Schouw, som grundlagde den videnskabelige geografi baseret på naturvidenskabelige synspunkter, og han fik europæisk berømmelse og betydning. Han var jurist, botaniker og politiker. Først i 1883 etableredes en egentlig lærestol i geografi på Universitetet samtidigt med indførelsen af en skoleembedseksamen i naturhistorie og geografi, nødvendiggjort af kravene i latinskolereformen fra 1871.⁸ Rækkefølgen: først den lærde skole, så universitet er interessant og bekræftes af det følgende.

Johannes Hage

Johannes Hage blev i 1827 ansat på Roskilde Katedralskole som lærer i historie og geografi. Han var født i 1800 i Stege ind i en købmandsfamilie, tog med rektor S.J. Bloch fra Nykøbing Katedralskole og blev i 1817 dimitteret fra Roskilde Katedralskole med suveræne vidnesbyrd og karakterer også i historie og geografi. Han blev protegeret af rektor Bloch, som også blev hans logivært, ven og arbejdsgiver.⁹ Johannes viste sig tidligt interesseret i historie og geografi. Hans eksamensopgivelser til Eksamen artium fra Købehavns Universitet eksisterer stadig for alle fag og angiver for historie og geografi samlet 3 forfattere, heraf den tidligere omtalte geografibog af Kofod. Hage opnåede absolut topkarakter i samtlige fag.¹⁰ Derefter erhvervede han sig praktisk viden om handel og samfundsforhold ved at hjælpe faderen, hvorefter han tog teologisk embedseksamen i 1824.

Johannes Hage avancerede i 1830 til overlærer efter at have taget den nødvendige filologisk-historiske embedseksamen, hvilket indebar en grundig eksamination i latin, græsk, hebraisk, historie, teologi, filosofi og matematik.¹¹ Hage har været overordentlig belæst på de tre europæiske hovedsprog og behersket dem ligesom græsk og latin og delvist hebraisk. Han disputerede på latin på Regensen, men han læste og refererede mange engelske artikler og underviser privat i engelsk, som han beherskede flydende skriftligt og mundtligt ligesom tysk og fransk.¹²

Han blev vist ikke den store pædagog og lærer, dertil var hans



*Guldalderens bedste portrætmaler
C.A. Jensen malede i 1837 dette
lille mesterværk af Johannes Hage.
Nivaagaards Malerisamling.*

sind for sært.¹³ Men noget kunne tyde på, at han fik lært eleverne geografi. For 1833-35 er bevaret karaktererne fra eksamen artium på universitetet, og alle indstillet fra Roskilde Katedralskole får topkarakter i netop geografi.¹⁴

Broderen Hother fortæller, at Johannes underviste sin forlovede Charlotte Bartholin i disse fag og emner igennem brevveksling for at virke til hendes "Forædling og Oplysning". Han underholdt hende om de bøger, han havde læst. Også hun burde stræbe efter at kende og med fornøjelse høre om historie og om det, "der angaar Klodens forskjellige Beboeres Liv, Sæder, Religion, der aabner Ôiet for Naturens herligheder i forskjellig Retning."¹⁵ Trods det store arbejde med at undervise fandt han tid til egne studier, skriverier og foredrag. Især kastede han sig over geografi og gjorde omfattende studier i den nyeste litteratur, som han gjorde uddrag af til sine artikler og undervisning.¹⁶

Han rejste for at studere, for at udvide sin horisont og viden: Danmark, Skandinavien, Tyskland, Schweiz flere gange. Et læn-

ge næret ønske om en stor rejse til Italien blev planlagt til 1831, og han fik bevilget undervisningsorlov samt offentlig understøttelse hertil, men en koleraepidemi standsede ham i sidste øjeblik.¹⁷

Hans studiekammerat, den senere provst Christensen på Ærø, mindes i et brev til Hother Hage med stor glæde samtaler med Johannes Hage. Selv var han i fuld samklang med romantikken og dens idealisme: "fuldkommen gennemdrukken af Fichtes Ideer og reen Idealist", hvorimod Hages "Aand tog en mere praktisk Vending, henvendte sig til grundige Undersøgelser over empiriske gjenstande og ikke elskede at dvæle ved det Abstrakte".¹⁸

Hage skrev mange artikler for offentligheden, da han ønskede at øge læserens viden om omverdenen såvel geografisk-fysisk som politisk. Et par artikler om Atlanterhavet og om Ny Holland, d.v.s. Australien, hvor han også giver et omfattende historisk rids samt en grundig gennemgang af den da kendte viden om verdensdelens geografi, blev ikke udgivet i Hages levetid, men af Hother Hage i 1854.¹⁹ Han blev kendt på store meget grundige artikler om udenrigsforhold, især om Frankrig og Rusland, hvilket forårsagede dommen over ham for brud på trykkefrihedsforordningen og dermed livsvarigt skriveforbud, den direkte anledning til hans selvmord i 1837. Det blev også til mange tilsvarende artikler i Fædrelandet, hvor han var redaktør 1835-1837, Kjøbenhavnsposten, Dansk Folkeblad og Roskilde Avis.²⁰

Den folkelige oplysning ydede han også ved ugentlige offentlige og gratis foredrag holdt i det største lokale på skolen om geografiske og samfundsmæssige forhold: "om Jordens Beskaffenhed og Folkenes Liv og Sæder uden for Europa" ... "for temmelig talrige Tilhørere baade Herrer og Damer".²¹

Katedralskolens bibliotek

Ifølge broderen Hother var Johannes Hage selv en af drivkræfterne bag anskaffelsen af den nyeste litteratur til skolens bibliotek, såvel indenlands som udenlands p.g.a. sin store viden og sine forbindelser.²² En stor del af det gamle bibliotek eksisterer stadig og befinder sig i kælderen under katedralskolens nye bygninger. Bogsamlingen er delvist katalogiseret og systematisk opstillet.

Rektor Elberling udarbejdede i 1858 et katalog, som eksisterer i maskinskrevet form med en del håndtilføjelser fra lidt senere tid, i alt 385 sider. Der er en del flere titler i kataloget end i den fysiske samling, og i perioden før 1858 kan der også være forsvun-



Ud for domkirkens nordre tårn lå den middelalderlige katedral-skolebygning, som fungerede indtil 1842. Johannes Hage gik 1815-1817 her som elev, og her virkede han 1827-1835 som lærer. Tegning af Troels Lund ca. 1834. Udgivet af Victor Hermansen i "Domkirken i Roeskilde. Tegnet og stukket i Omrids for Kunstforeningen i København" (1957)

det en del bøger, så de følgende tal er absolut minimumstal for bestanden i Hages tid. Under Kosmographie og Geographie er anført over 500 titler skønmæssigt, men under Historie, som rummer en del flere titler, vil der sikkert gemme sig en del med relevans for geografi. Af disse titler er mere end 230 fra før 1833, forbavsende mange er endda ældre end 1800. Der er tydeligvis indkøbt mange titler ca. 1827-1836, altså medens Hage var geografilærer på skolen.

Langt de fleste bøger er tyske, en del på dansk, nogle på fransk eller latin, også efter 1800. Systematikken er: først generel geografi, så regioner/lande, herunder mange fra fremmede verdensdele, og til sidst atlas og rejsebeskrivelser, hvoraf der findes en del, også store samleværker på tysk med 21, 16, 14, 7 og 44 bind pr. værk.

Der er generelle atlas på tysk og fransk fra før 1800 og nogle fra tiden op til 1833, hvor Hage udgiver sin lærebog med henvisning til atlas. Fra tiden efter Hage findes flere detailkort over danske lokaliteter

I 1820'erne og op til 1833 udkom der åbenbart en del store (og nogle mindre) geografiske værker på tysk i mange bind, f.eks.: Schütz: Allgemeine Erdkunde I-XII, 1829-1832, Sommer: Taschenbuch zur Verbreitung geographische Kenntnisse, I-XIV, 1823-1833. (Ak ja – Taschenbuch på tysk!) Der har altså stået et stort godt bibliotek til rådighed for Johannes Hages undervisning, artikler, bøger og foredrag. Det er bemærkelsesværdigt, at

samtidens 2 største geografer, som tilsammen skabte den moderne geografi, begge er repræsenteret i biblioteket, med værker, som Hage kan have og givet har læst. Af den store opdagelsesrejsende Aleksander von Humboldt (1769-1859) findes bl.a. "Der politische Zustand des Königsreichs Neu-Spanien", I-IV, 1809-1814, en 4 binds udgave af hans rejseskildringer fra Amerika, udgivet 1830 i Wien, samt en engelsk udgave heraf fra 1851 samt nogle andre værker fra 1840 og 1850'erne. Af Karl Ritter (1779-1859) findes de første bind af hans imponerende „Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen“ fra 1815-1817.

Denne titel angiver faktisk også det program og den videnskabsopfattelse, som Hage og Schouw repræsenterede, og som Humboldt og Ritter introducerede og ændrede faget med. Faget blev naturvidenskabeligt, komparativt, empirisk baseret og fagets genstandsområde blev den natur, som dannede basis for den menneskelige kultur og samfund.

"Grundtrækkene af den rene Geografie" 1833

Johannes Hage må givetvis have lært geografi efter en eller flere af de i indledningen nævnte bøger bl.a. Kofods, da han gik på Roskilde Katedralskole frem til dimissionen 1817 og ligeledes have undervist efter dem, da han selv blev lærer i 1827.

Han reagerede på bøgerne ved selv at udgive en lærebog til de lærde skoler i 1833: "Grundtrækkene af den rene Geografie til dels efter Berghaus's erste Elemente der Erdkunde". På titelbladet angives bogen som trykt som manuskript, men endnu mere markant så mangler Hages navn totalt i bogen, der er udgivet anonymt. Et eksemplar af Heinrich Berghaus: "Lehrbuch der Erdbeschreibung", Berlin 1830, findes stadig på Roskilde Katedralskoles bibliotek og har jo nok været Hages arbejdsredskab. Den er af et meget større omfang, 400 tæt skrevne sider, og med delvis anden disposition, men det er evident, at Hages er stærkt inspireret, idet han dog helt har udeladt klimatologien og etnografien. Heinrich Berghaus (1797-1884) var en jævnaldrende tysk geograf, som fik et omfattende forfatterskab

Hage noterer selv i sit forord disse forhold loyalt og bemærker, at fordelene ved Berghaus' metode er, at den giver mulighed for at sammenstille og sammenligne, altså en metodisk tilgang også for eleverne. Hage har også en stor mængde detaljer og navnestof, men understreger at det ikke er meningen, at de alle skal læres udenad, derimod bruges ved studier i atlas og kort, "hvis Brug ikke nok kan fremmes", altså didaktiske overvejelser om selvstændigt arbejde og selvsyn. Hensigten med bogen er at

So betydelige Indhave omgives deels heelt, deels for en Deel af europæiske Lande: Østersøen og Middelhavet. Disse to Have og de mange udgaaende Halvøer give Europa et meget betydeligt Kystomfang, nemlig omtrent 4300 Mile, saa at der for hver 37 □ M. er 1 Mill Kyststrækning.

S a l v ø e r.

- 1) Kanin, Ø. for det hvide Hav, en ubetydelig Halvø.
- 2) Den lappiske Halvø, mellem det hvide Hav og det nordlige Ishav, c. 1800 □ Mile stor.
- 3) Den skandinaviske Halvø, der hænger sammen med den lappiske, omgives af det nordlige Ishav, Atlanterhavet, Nordøen, Skagerrak, Kattegattet og Østersøen. Mod N. Ø. hænger den sammen med Fastlandet; den vestlige Deel hedder Norge, den østlige Sverrig. Fra S. mod N. er Udstrækningen en 240 Mile, Middeltbreden 60 à 70. Fladeindholdet c. 16000 □ Mile.

Øverste Punkter:

- N. Nordkap 71° 10' N. B.
 S. Salssterbo 55° 23' N. B.
 W. Stat.
 E. W. Lindesnæs.

Den skandinaviske Nord- og Vestkyst udmærker sig ved 1) den store Mængde Øer, der ofte i flere Rader ligge foran Kysten; 2) de stejle Kyster; 3) de dybtindgaaende Fjorde, der i mangfoldige Krumninger og med betydelig Dybde ofte trænge ind til de høieste Bjerges Fod. Noget Lignende finder man ved den skotske, irske, dalmatiske, nord- og sydamerikanske Vestkyst. Det er overhovedet mærkeligt, at de vestlige Kyster i det Hele ere meget indskjaarne. Østkysten af Skandinavien er meget fladere.

Størrelsen af Øerne, der ligge foran Halvøen, aftager fra N. mod S.; langs den svenske Kyst, saavel mod Katteg-

gattet, som mod Østersøen, findes for det meste smaa Øer og Klippeholme (Skjær.)

Anm. Egentlig kan man betragte den skandinaviske og lappiske Halvø med Finland og Lidt af det nordvestlige Rusland som en stor Halvø, da Afstanden mellem det hvide Hav og den finske Bugt ikke er betydelig og dette Mellemrum desuden saaledes er gjenemskaaret af Floder og Søer, at der næsten opstaaer en Ø.

- 4) Den jydsk Halvø hænger ved Syd siden sammen med Fastlandet, ligesom den skandinaviske ved Nord siden. Denne Halvø omgives af Vesterhavet, Skagerrak, Kattegattet, Østersøen og flere Sund og Belter. Længden er c. 50 M., Middeltbreden c. 12, Fladeindholdet 600 □ Mile. Den nordlige Deel hedder Jylland, den sydlige Schleswig. Nordpunktet er Skagen 57° 43'.

Den jydsk Halvø er, ligesom den skandinaviske, meget indskjaaren af Fjorde, men paa Øst siden, medens de vigtigste skandinaviske Fjorde ere paa Vest siden. De jydsk Fjorde have ringe, de skandinaviske betydelig Dybde. Den sydlige Deel af Vestkysten træder noget tilbage mod Ø., og i dette Indsnit findes en Dræfte, som allerede før er anført.

Den jydsk Halvø er egentlig to Øer, da Limfjorden affondrer den nordligste Deel, og Eiderfloden med Kielertkanalen den sydlige Deel.

- 5) Nordholland, mellem Nordøen og Zuyderøen. En Bugt, het R, trænger fra Ø. mod W. ind i Landet, saa at Halvøen kun ved en smal Tange hænger sammen med Fastlandet. Nordspidsen er Zelder. Fladeindholdet c. 30 □ Mile.

- 6) Cotantin, en ubetydelig Halvø i Kanalen.

- 7) Bretagne, der mod W. gaar ud i Atlanterhavet, er 350 □ Mile. Mange Bugter indskjære Kysterne.

”lægge en anden Grundvold for den geografiske Undervisning”, hvilket bl.a. indebærer, at undervisningen skal lægge op til ”Sammenstilling og Sammenligning af det Ensartede”.²³ Dette er også en af Schouws vigtige pointer. Det er en empirisk og analytisk-induktiv metode og tilgang til stoffet.

Hages 182 sider tæt skrevne bog er udelukkende fysisk geografi bortset fra de 6 første sider om matematisk geografi. Ifølge forordet var det planen at lade den efterfølge af 2 mindre værker om politisk geografi samt en kortfattet repetition. Det skete aldrig.²⁴

Hage bygger sin geografi systematisk op. Mest af alt virker den som en analyse af et stort fysisk verdenskort opdelt i land og vand: Oceanografien udgør 1. afsnit, derefter øerne i oceanerne, så fastlandets forhold til oceanerne, d.v.s. kyster og halvøer. Det store 4. afsnit på 80 sider omhandler verdensdelene primært opdelt i høj- og lavlande, hvorefter 5. og sidste afsnit er et omrids af hydrografien, altså floder og søer. Hage foretager mange sam-

Johannes Hage: Grundtrækkene af den rene Geografie, 1833, s. 48-49.

menligninger (længde, højde, størrelse m.m.) og giver mange forklaringer, definitioner, indledninger samt oversigter, flere i tabelform. Derved kan Hages værk virke som et eksempel på Aleksander von Humboldts bestræbelser for faget geografi: at detaljerne skal understøtte generaliseringerne, og at generaliseringerne skal ophøje detaljerne. Hage placerer entydigt geografi som et naturvidenskabeligt fag, selvom hans eget udgangspunkt var de klassiske fag.

Broderen Hother noterer, at Johannes følte manglen på en geografisk ledetråd i overensstemmelse med den moderne videnskab, hvorfor han igennem sin undervisning i årene 1831 og 1832 fik tilvejebragt materiale og oplysninger, som førte til bogen. Nogle samtidige latinskolelærere mente ifølge Hother, at bogen var for omfattende for disciplene, men fortrinlig for læren. J.F. Schouw skal have påskønnet arbejdet og derefter fået Johannes Hage til at gennemlæse og kommentere 2. udgaven af sin Europabog fra 1835.²⁵ Borgerdydsskolen købte 12 eks. af Hages bog så sent som i 1840.²⁶ Først fra 1840 er bevaret et slags pensum for Roskilde katedralskole, da brugtes Ingerslevs og Langbergs geografibøger, altså har Hages lærebog ikke vundet indpas på hans egen skole.²⁷ C.F. Ingerslevs geografibog fra 1838 er den første lærebog med stor udbredelse, som fuldt ud fulgte de nye tanker.²⁸

Den offentlige debat om geografi

Johs. Hage skriver selv i sit forord, at manglerne ved de hidtidige lærebøger allerede er påpeget af andre med den "gyldigste stemme."²⁹ Dette peger på den pædagogiske og faglige debat, som foregik i samtiden, dels om den lærde skoles pædagogik og dannelse generelt, dels om geografi specielt. Hertil bidrog Johannes Hage selv, men de hyppigste og vægtigste indlæg blev leveret af den højt estimerede professor J. F. Schouw.

I en stor artikel i Maanedsskrift for Litteratur i 1834 diskuterer Schouw geografiundervisningen i den lærde skole med udgangspunkt i 5 almindeligt brugte geografilærebøger, bl.a. de tidligere nævnte bøger af Riise, Ingerslev, Kofod og Milling. Det er et kraftigt angreb på indholdet og didaktikken i de lærde skolars geografiundervisning, som sammenlignes med en "aandelig Trædemølle". Der er alt for mange "Gjendstande", op mod 9000 i Riises bog; disse er blot og bar navne uden indhold; undervisningen savner sammenhæng; og endelig er den fysiske geografi i høj grad forsømt. Schouw opstiller derefter sin ideale "undervisningsplan": Der skal begyndes med jordoverfladens beskaffenhed, derpå skal klima og floder indføres, hvilket gør det let at



Joachim Frederik Schouw 1789-1852. Botaniker og politiker. Tilhørte den såkaldte ældre nationalliberale gruppe. Formand for De rådgivende Stænderforsamlinger i Roskilde og Viborg 1835-1848. Formand for Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848-1849. Tegning af Christen Købke 1838. Skovgaard Museet, Viborg.

indføre planter og dyr, og når alle disse naturforhold er kendt, vil det være utvunget at gå over til "Folk og Stat". Geografiundervisningen skal udgå fra naturforholdene, enkeltheder skal begrænses og suppleres med fyldigere beskrivelser. Schouw medgiver, at geografi er en hjælpevidenskab for historie, men han slutter sin artikel af med at plædere for betydningen af de nye naturvidenskaber.³⁰ Man kan nok ikke sige, at Hages egen geografibog lever helt op til Schouws kritik og idealplan, dertil er der for mange detaljer.

En interesseret læser reagerede med et længere modsvar, hvilket igen gav 2 nye duplikker. Opponenten diskuterer de pædagogiske spørgsmål og protesterer kraftigt mod Schouws faglige og pædagogiske synspunkter. Hans pointe er, at den politiske geografi er langt den vigtigste med den interessante eftersætning: "Der drives i den seneste Tid et forunderligt Afguderie med Naturen,...men... for Mennesket... er det Menneskelige og Sociale af langt større Vigtighed end det blot Naturlige".³¹ Forfat-

teren benægter desuden, at naturvidenskab kan have nogen formaldannende karakter. Opponenten underskriver sig Kts, hvilket står for J.P. Mynster, som 1817-1834 var medlem af den magtfulde "Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler", hvorefter han blev Sjællands biskop 1834-1854.³²

Det er den klassiske dannelses kritik af naturvidenskabens voksende betydning, som netop Schouw, men især H.C. Ørsted var eksponenter for i denne tid. Schouw var uddannet jurist, men blev en kendt og international anerkendt plantegeograf, en af de første som systematisk anvendte naturvidenskabernes resultater i geografi. Hans "Europa. En letfattelig Naturskildring" fra 1832 blev et forbillede for senere fysisk-geografiske fremstillinger. Desuden ydede han en stor indsats for at popularisere videnskaben, herunder geografi.³³ 1831-36 udgav Schouw et meget interessant tidsskrift "Dansk Ugeskrift". Anledningen var beslutningen om at oprette De rådgivende Stænderforsamlinger, og tidsskriftet afspejler den begyndende politiske debat og den fremvoksende borgerlige offentlighed med interesse for almindelse, historie, geografi, kunst og politik med en moderat-liberal tankegang. Heri findes adskillige artikler af historisk-geografisk-naturvidenskabelig interesse, de fleste anonyme. Bl.a. er der mange oversættelser af udenlandske tidsskriftartikler, heraf forbavsende mange engelske, især om fjerne egne på kloden. Hage er kun nævnt som forfatter til ét bidrag, men han kan med sine interesser, sine kundskaber og sit venskab med Schouw godt stå bag mange af artiklerne.

I en kort selvbiografi noterer Schouw selv, at hans modstandere ikke anså naturvidenskab for en nødvendig del af den videnskabelige skoleundervisning, hvilket var en af drivkræfterne bag hans artikler, bøger, foredrag samt stiftelsen af den naturhistoriske forening.³⁴ Schouw argumenterede også for en højere prioritering af de moderne sprog i de lærde skoler, først og fremmest engelsk.³⁵ De tidligere nævnte banebrydende geografer Aleksander von Humboldt og Karl Ritter er flere gange omtalt eller citeret.³⁶ Selvom Schouws metode er den strengt empiriske, forhindrede det ham ikke i at mene, at naturen er en sammenhængende organisme, vi er jo i romantikkens tidsalder. Heri har Hage sandsynligvis været enig.³⁷

Professor Ole Feldbæk har foretaget en anden analyse af tidens geografibøger og geografiundervisning, nemlig den holdningspåvirkning der foretages: en styrkelse af dansk identitet fra og med Guldbergs latinskoleforordning fra 1775, fremme af dansk samhørsforhold, markering af forskellene mellem de forskellige folkeslag og nationer, samt en moralsk fordømmelse af

de andre. Altså på den ene side at nedbryde agrarsamfundets lokale og regionale horisonter, på den anden side markere forskellen mellem danskerne og de andre.³⁸

Hages skolesynspunkter

Diskussionen af faget geografi var et led i en dybtgående og spændende debat om de lærde skolers indhold og formål generelt, en debat som skød op ca. 1830 efter en længere debatpause oven på de store reformer 1805-1809.³⁹ Interessant nok var der netop i årene 1832-1833 en særdeles intens meningsudveksling, hvor bl.a. Schouw, J. N. Madvig, J. P. Mynster og rektor S. N. J. Bloch fra Roskilde deltog med længere indlæg bl.a. i Dansk Ugeskrift og Maanedsskrift for Literatur.⁴⁰ Hage skrev selv et indlæg, så langt at Schouw ikke ønskede det trykt i Dansk Ugeskrift, men optog det som bilag: "Nogle Bemærkninger om vore lærde Skolers Tilstand", 1833, s. 3-27.⁴¹ 1833 er også året, hvor hans geografibog udkom. Hans egen rektor og mentor Bloch var stort set uenig med ham i alt, også i vurderingen af naturvidenskabernes betydning, uden at det tilsyneladende har ødelagt Blochs høje vurdering af og venskab med Hage.⁴²

Artiklen er en meget grundig analyse af de lærde skolers indhold og rammer foretaget af en forfatter med dyb viden og forståelse; som Schouw skriver: "en praktisk Skolemand".⁴³ Hage tager udgangspunkt i striden mellem "humanister" og realister". De første "anpriser de gamle Sprog som det mest passende Grundlag for Ungdommens højere Dannelse" (s. 3), medens realisterne i højere grad vil prioritere de praktisk-anvendelige fag: moderne sprog, naturvidenskab og matematik.⁴⁴ Hage argumenterer udførligt for et moderat-realistisk program: hebraisk skal afskaffes, latin beskæres, bl.a. ved helt at afskaffe latinsk stil, tysk stil og dansk derimod fremmes, naturhistorie indføres og matematik styrkes, bl.a. ved at betone dens anvendelse også i andre fag, f.eks. geografi. I vores sammenhæng er omtalen af naturhistorien det mest interessante. Hage lægger sig op ad Schouw her (s. 8-11). Naturvidenskaberne giver mulighed for at dyrke empiri og induktiv metode – med Schouws udtryk "at se, kjende og skjelne" (s. 9), det giver smag for videnskabelig system og det vækker begejstring: "Medens Philologen ofte for lutter Spidsfindighed ikke kommer af Pletten, men bliver hængende i Tødler og Kommata, gennemforske hine de fleste Egne af Jordkloden, hvor Farer og Savn vente dem ved hvert Skridt" (s. 10-11). Det sidste må være en henvisning til Humboldt, medens f.eks. Hages egen rektor Bloch skrev afhandlinger om udtalen i oldtidens Grækenland.

Saaledes har Timetallet for hvert Fag i hver Klasse været følgende :						
	6te Klasse.	5te Klasse.	4de Klasse.	3die Klasse.	2den Klasse.	1ste Klasse.
Latin	11	11	11	10	10	b 8 a 8
Græsk	5	5*)	5	5	5	—
Hebraisk	2	(2*)	—	—	—	—
Tydsf	2	2	3	3	3	b 3 a 3**)
Franst	3	3	3	3	2	—
Danst	2	2	2	2	2	4
Religion	3	3	2	2	2	2
Historie	b 3 a 3	3	3	3	3	3
Geographie	b 1 a 1	2	2	2	2	3
Mathematif	b 5 a 4	4	4	3	—	—
Regning	—	—	—	—	2	3
Naturhistorie	—	—	—	—	1	2
Kalligrafie	—	—	—	1	2	3
Tegning	—	—	—	1	1	2
I alt	36	35*)	35	35	35	33
Gymnastif	2	2	2	2	2	2
Sang. Ikke bestemt efter Klasserne.						

Timetallet for skoleåret 1843-44. Stjernerne og bogstaverne a og b angiver mindre ændringer i skoleårets løb samt holddelinger. Det var almindeligt at gå flere år i samme klasse, især i 6. klasse, "Mesterklassen".

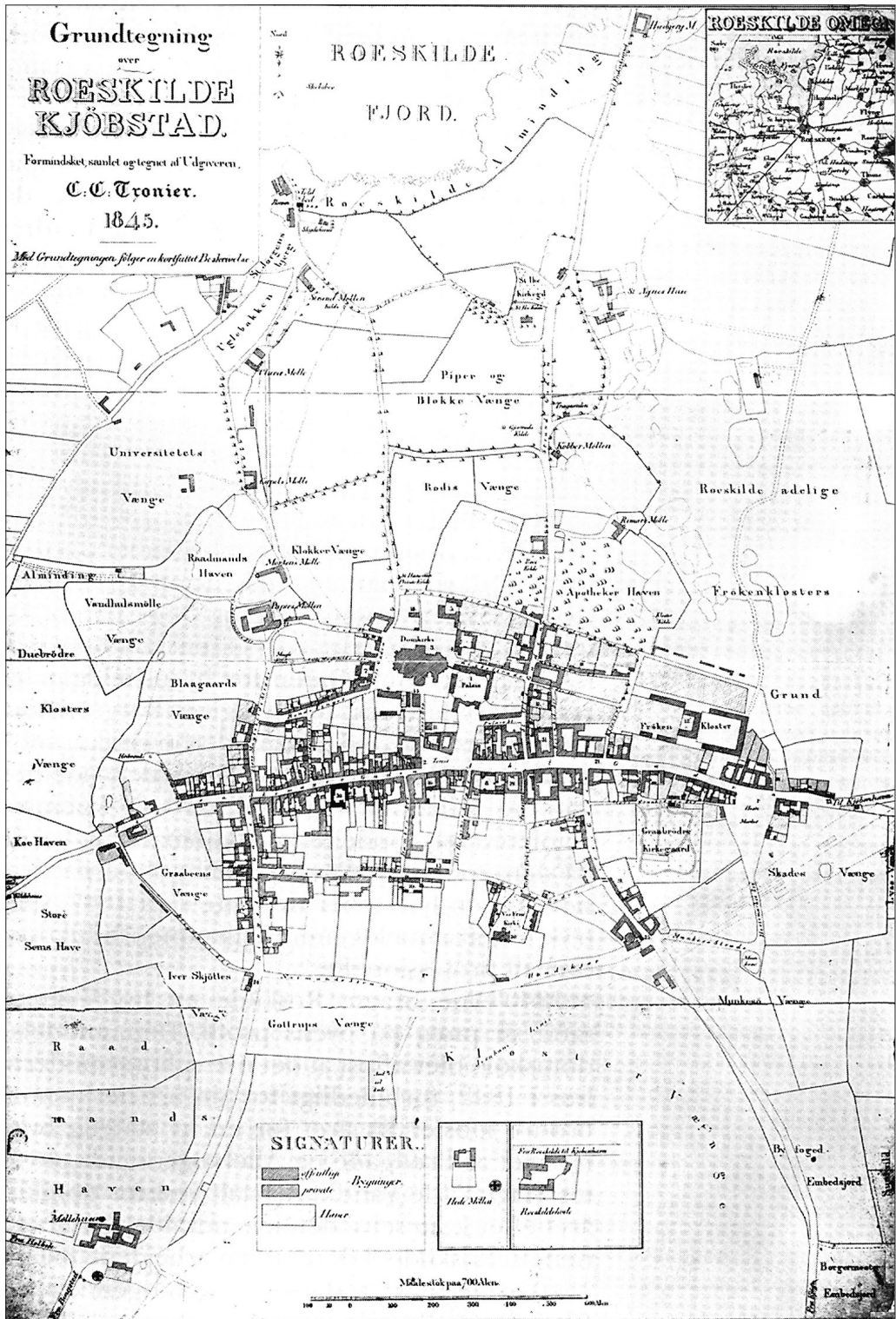
Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i September 1844 ved Skolens Rektor Dr. S.N.J. Bloch, x. XII.

Disse mangler udmøntes så i forslag til "normaltimeplan" for næstnederste klasse, hvor historie, geografi og naturhistorie tildeles 8 ugetimer ud af 35, medens i ældste klasse historie får 3 ugetimer og geografi og naturhistorie i forening tildeles 4 timer ud af 30 timer. Det er interessant med styrkelsen af disse 3 fag, men også at geografi og naturhistorie læses sammen, hvorved geografis naturvidenskabelige profil understreges af Hage. (s.19)

Hage har gjort sig mange andre tanker om de lærde skoler: Eksamen skal flyttes fra Universitetet til skolerne selv; rektor skal afgive en del af sin magt til lærerne; skolebiblioteket skal tildeles flere ressourcer (her henviser Hage til sin egen skoles få indkøb); lærerne skal uddannes lang bedre og specialiseres med 1-2 hovedfag; lønningerne skal hæves og dermed lærernes anseelse; der skal indføres pauser mellem lektionerne, således at eleverne forfriskes, og lokalerne kan udluftes! En del af merudgifterne til disse reformer kan skaffes ved at fjerne nogle fripladser og stipendier, ved at skære antallet af lektioner i ældste klasse og ved at lukke nogle af de lærde skoler, idet Danmark har tættere koncentration af lærde skoler end f.eks. Tyskland. (s. 25-27)

Interessantere end disse forslag er dog argumentationerne:

Han forkaster ikke helt den klassiske humanistiske tankegang om formaldannelse, som indebar at eleverne skal lære at lære, hvilket optimalt (og kun?) sker igennem de klassiske sprogs enestående grammatikalske opbygning og indføring i



Kort over Roskilde 1845.

den klassiske kultur. Han påpeger dog, at målet lang bedre nås gennem moderne sprog og andre fag. (s. 5)⁴⁵ De klassiske sprogs pædagogiske og dannelsesmæssige egnethed afvises ud fra udviklingspsykologiske og pædagogiske argumenter. (s. 8 og 10) Hovedsagen med al opdragelse er "Selvvirksomheden" (s. 18), eleverne skal arbejde mere på egen hånd, øve egne kræfter; derfor kan og skal det ugentlige timetal i de ældste klasser skæres ned, uden at niveauet overhovedet sænkes, og derfor skal "manuduktionsvæsenet" indskrænkes, eksamen ændres og de nye fag fremmes, idet de klassiske fag netop ikke fremmer selvstændige arbejdsformer. Skolens opgave er ikke at uddanne lærde, men give eleverne et fælles grundlag for at gå videre, give dem nyttig og brugbar viden (s. 14).

Hage henviser flere gange til erfaringer fra forskellige tyske stater og fra England og er tydeligvis godt inde i disse starters forhold. Han citerer Byron på originalsproget. (s. 6-7, 11, 13, 18, 23, 26-27)

Politikeren og samfundsdebattøren Johannes Hage fornægter sig heller ikke: Under diskussionen om skoleledelsen anføres, at rektor er den "uindskrænkede Regent" og udøver et "Autokratie", som let kan skade skolen og let kan forlede ham til "smaalig Herskesyge". Dette "stemmer...kun lidet med vor Tid, der i Stort og Smaat ikke godt finder sig i at Alt beror paa Eens Villie" (s. 20). Denne gryende liberale optimisme hos Hage gentages til sidst. Efter at have klaget over, at "der herske hos os en besynderlig Frygt eller Undseelse for offentlig at sige sin Mening", samt at "det udtalte Ord hos os saa let uddør", proklamerer Hage: "At dette snart vil blive anderledes, have vi Grund til at vente." (s. 27) Han fik ret heri på længere sigt, men han skulle først opleve den forstærkede censur fra Frederik 6 på sig selv.

Noter

¹ H. Lund: Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn, 1887, p. 191

² J. Riise: Lærebog i Geographien for den studerende Ungdom, Tredje, forbedrede og forøgede Oplag, 1830

³ Biblioteket på Danmarks Pædagogiske Universitet ejer en stor samling af disse skolebøger.

⁴ Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles historie II, 1952, s. 326

⁵ S. Bloch: Bidrag til Roskilde Domscoles Historie, (identisk med Indbydelsesskrift til Eksamen), 1843, s. 50-53

⁶ Gunhild Nissen: Fra dannelsesdiskussionen i 1830'erne og 1840'ernes skoledebat. Årsskrift for skolehistorie, 1968, s. 49ff.

⁷ Diverse udgaver af Indbydelsesskriftet til Eksamen.

⁸ Københavns Universitet 1479-1979, XIII, s. 384-391. Frank Hansen & Kirsten Simonsen: Geografiens videnskabsteori, 2004, s 46ff.

⁹ Jeg har givet en biografi af denne interessante person i Jul i Roskilde, 1998, s. 23-25. Endvidere kan læses om ham i Biografisk Leksikon. Hans broder Hother Hage udgav 1854 en længere biografi: "Johannes Hage. Hans Liv og Karakter."

Om eleverne og skolen i denne periode har jeg skrevet "225 disciple fra Roskilde Katedralskole 1812-1850 – en statistisk undersøgelse" i: Uddannelseshistorie 2003.

¹⁰ RA: Københavns Universitet. Humanistisk Fakultet. 352101: Eksamen Artium. Fortegnelse over dimittenderne 1809-1829. 351202: Filologisk prøve 1789-1855, 11/4 1818. 351403: Filosofisk prøve, 1805-1825, 24/10 1818.

¹¹ RA. Købehavns Universitet. 1789-1848. Embedseksamen. Eksamensprotokol. 350801, s. 187ff. – Spørgsmålene i protokollen fylder 9 tæt-skrevne sider til eksaminationen 19. marts.

¹² F.eks.: Johs. Hage: Enkelte europæiske Stater i 1835, udg. af Hother Hage 1854, s. 14-15 (skrevet 1836). Hother Hage 1854 s. 7 og 9

¹³ Hother Hage 1854, s. 44-45

¹⁴ RA. Københavns Universitet. Humanistisk Fakultet. Eksamen Artium. Delkarakterer. 1833-1852. 352403

¹⁵ Hother Hage 1854, s. 35

¹⁶ Hother Hage 1854, s. 46

¹⁷ Hother Hage 1854, s. 59-60

¹⁸ Hother Hage 1854, s. 55-56

¹⁹ Hother Hage 1854, forord samt s. 145ff.

²⁰ Th. H. Erslew: Almindeligt forfatterleksikon for kongeriget Danmark med tilhørende bilande fra 1814-1840. I, 1843, s. 549

²¹ S. Bloch: Nogle Træk af afgangne Overlærer Johannes Hages Levnet og Karakter. Tale ved begravelsen, 1837, s. 17-18. Hother Hage 1854, s. 91

²² Hother Hage 1854, s. 45

²³ Johannes Hage: Grundtrækkene..1833, s. IV-V

²⁴ Hage: Grundtrækkene.1833, s. III-VI

²⁵ Hother Hage 1854, s. 61-63

²⁶ H. Lund: Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn, 1887, s.221

²⁷ Indbydelsesskrift til offentlig Eksamen for Roskilde Katedralskole, 1840

²⁸ Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-1998, 1899, s. 150

²⁹ J. Hage, 1833, s. III

³⁰ Maanedsskrift for Litteratur, 1834, s. 339-355, citatet s. 353

³¹ Dansk Literatur-Tidende for 1834, s. 17-31,33-38, 88-93 og 101-112, citatet fra s. 27

- ³² Harry Haue: *Almendannelse som ledestjerne*, 2003, s. 105
- ³³ Carl Christensen: Joachim Frederik Schouw, i *Botanisk Tidsskrift*, 1925, s. 24-27
- ³⁴ Schouws selvbiografi i *Botanisk Tidsskrift*, 1925, s.8 (hele biografien s. 3-11, dateret 1844)
- ³⁵ *Dansk Ugeskrift* 1834, s. 33-49
- ³⁶ F.eks. *Dansk Ugeskrift* nr. 4, 1834 s. 36, 71, 298; nr. 6, 1835 s. 367-378)
- ³⁷ Hans Vammen: "Schouw er velsignet", i: *Krydsfelt. Ånd og natur i Guldalderen*, 2000, s. 252
- ³⁸ Ole Feldbæk: *Dansk identitetshistorie*, bd. 2, 1789-1848, 1991, s. 260, 285-290
- ³⁹ Harry Haue 2003, s. 91ff, Gunhild Nissen: *Fra dannelsesdiskussionen i 1830ernes og 1840ernes skoledebat. Årbog for dansk skolehistorie*, 1968, s. 49-65
- ⁴⁰ Harry Haue 2003, s. 104-122)
- ⁴¹ Redaktørens bemærkninger i *Dansk Ugeskrift* 1834, nr. 4, s. 49
- ⁴² Harry Haue 2003, s. 119-120. Hother 1854, s. 46
- ⁴³ *Dansk Ugeskrift* nr. 4, 1834, s. 49
- ⁴⁴ Harry Haue 2003 analyserer også Hages artikel s. 120-122
- ⁴⁵ Gunhild Nissen, 1968, s. 49ff